

RENÉ BASTIAANSE

ONKUISHEID

De Nederlandse
biechtpraktijk
1900-1965

W BOOKS

RENÉ BASTIAANSE

ONKUISHEID

De Nederlandse
biechtpraktijk
1900-1965

 BOOKS

INHOUD

Inleiding 11

- Leeswijzer 15
- Periodisering 18
- Citaten, bronvermeldingen en kaderteksten 20

DEEL I ACHTERGRONDEN: PRIESTERS EN HUN OPLEIDING 21

1 *Roomser dan de paus* 23

- Het kleinseminarie 24
- Het grootseminarie 35
- Regulier en seculier 37
- Het werk van de priester 439

2 *De wijsheid in pacht* 42

- De lesboeken 43
- De collegestof 48
- Nederlandsche Katholieke Stemmen 51

3 *Maar wat nou als...?* 59

- Casuïstiek 61

4 *Waar toe zijn wij op aarde?* 70

- Erfzonde en doop 71
- Kleine zonden, grote zonden: over hemel, hel en vagevuur 76

DEEL II THEORIE: LESSEN OVER ONKUISHEID 89

5 *Onkuisheid buiten het huwelijk* 91

- Onkuisheid in het algemeen 92
- Directe en indirecte onkuisheid 95
- Tegennatuurlijke onkuisheid 96

6 *Kennis van de anatomie en de fysiologie* 98

- Seksuele voorkennis van de priesterstudent 98
- Anatomie van de geslachtsdelen 101
- Werking van de geslachtsdelen 108
- Terugblik 115

7 *De zonde van zelfbevlekking* 117

- Zelfbevlekking in het algemeen 117
- De passieve zelfbevlekking 120
  - Spontane lozingen 120
  - Natte dromen 122
  - Naoorlogse opvattingen over natte dromen 124
- De actieve zelfbevlekking 127
  - Vormen van masturbatie 127
  - Gevolgen van masturbatie 128
  - Middelen ter bestrijding van masturbatie 131
  - Over dwangbuizen en castratie 134
  - Naoorlogse opvattingen over masturbatie 137
- Terugblik 143

8 *De zonde van sodomie* 145

- Vooroorlogse opvattingen over sodomie 146
- Naoorlogse opvattingen over homoseksualiteit 151
- Terugblik 159

9 *De zonde van bestialiteit en andere perversiteiten* 162

- Vormen van bestialiteit 162
- Seksuele perversiteiten 167
- Terugblik 173

DEEL III PRAKTIJK: DE BIECHT VAN ONKUISHEID 175

10 *De biecht* 177

- De biecht in het algemeen 177
- De biechtprocedure 182
  - Het gewetensonderzoek 183
  - De schuldbelijdenis 184
  - De boetedoening 187
- De biecht van onkuise zonden 188

11 De biecht van kinderen, pubers en jonge vrouwen 192

- De biecht van kinderen 192
- De biecht van pubers 201
- De biecht van meisjes en vrouwen 209

12 De biecht van volwassenen 214

- Belijdenis en ondervraging 214
  - Het vooroorlogse verhoor 215
  - Het naoorlogse verhoor 219
- De vermaning 223
  - De vooroorlogse vermaning 224
  - De naoorlogse vermaning 225
  - De vermaning van homoseksualiteit en andere perversiteiten 00229
- Vergeving en straf 238
  - De penitentie 241

13 Terugblik 1900-1965 243

- Gewijzigd oordeel over de tegennatuurlijke zonden 246
- Gewijzigde houding tegenover de zondaars 249
- Gewijzigde betekenis van de biecht 251

Appendix I – Het einde van het rijke roomse leven 255

Appendix II – Seksueel misbruik in de Rooms-katholieke Kerk 260

Noten 271

Literatuur 289

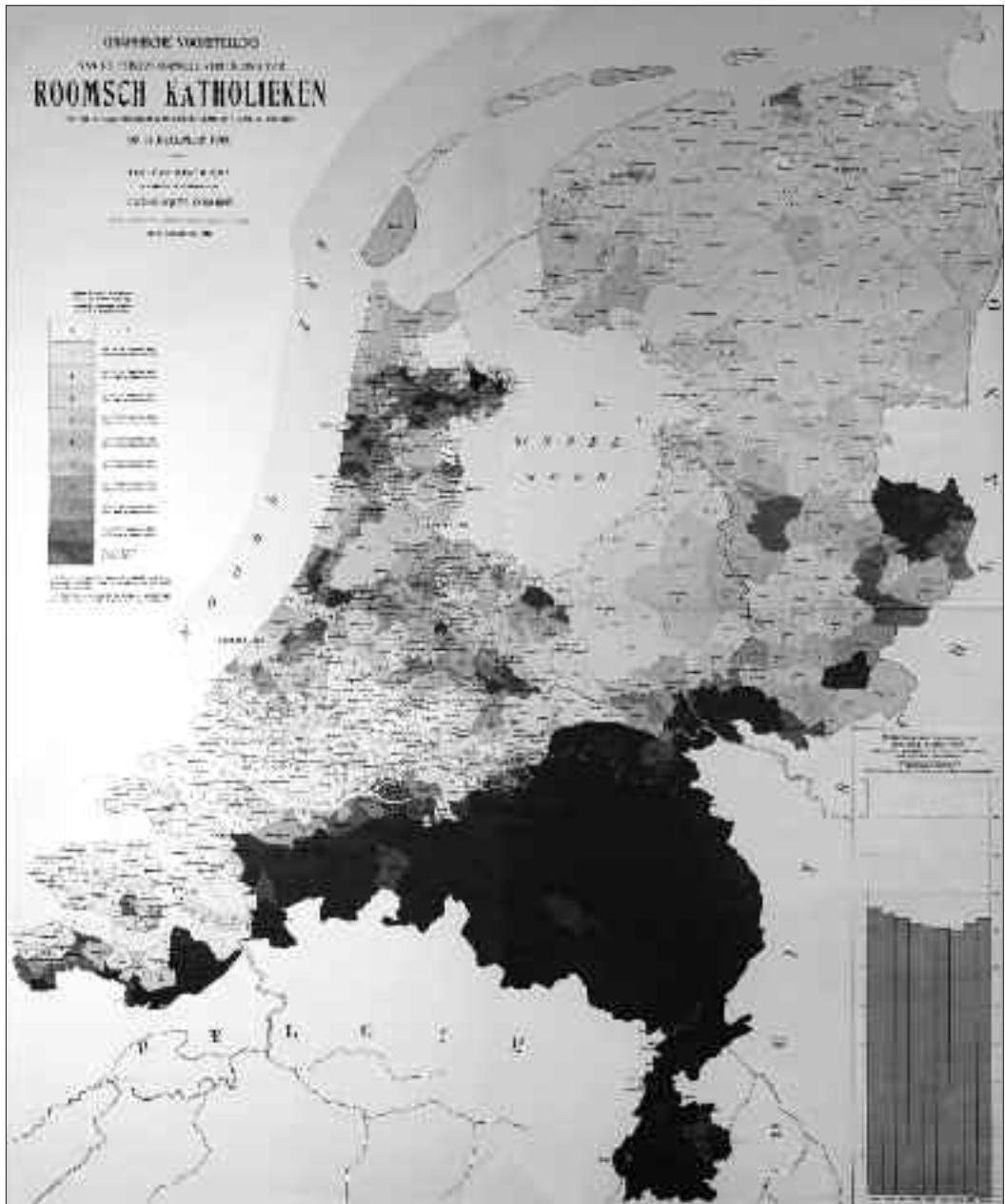
Bijlage I – Lesboeken, handboeken en naslagwerken 297

Bijlage II – Studentenaantekeningen 301

In 1853 werd de Nederlandse kerkprovincie verdeeld in bisdommen: Utrecht, Haarlem, Breda, Den Bosch en Roermond. In 1956 werden er twee bisdommen aan toegevoegd: Groningen (voorheen onderdeel van Utrecht) en Rotterdam (onderdeel van Haarlem). Met behulp van schoolplaten werd kinderen uitgelegd tot welk bisdom zij behoorden.

De zuidelijke bisdommen kenden nauwelijks andersdenkenden. Zwart is katholiek. Deze kaart illustreert het begrip 'onder de rivieren'.

INLEIDING

De rooms-katholieke seksuele moraal heeft grote invloed gehad op de Nederlandse katholieke geloofsgemeenschap. Vooral in de periode van 'het rijke roomse leven' ging bovenmatig veel aandacht uit naar de verkondiging van het zesde en het negende gebod: gij zult geen onkuisheid doen, gij zult geen onkuisheid begeren. Priesters vervulden in deze instructie een centrale rol: in de catechismusles onderwezen zij de principes van deugdzaamheid, in de preek waarschuwden zij de goegemeente tegen alles wat naar onzedigheid zweemde, tijdens huisbezoeken herinnerden zij echtparen aan hun huwelijkse plichten en in de biecht reageerden zij op de belijdenis van alle mogelijke vormen van ontucht.

De katholieke geestelijkheid bemoeide zich op deze wijze indringend met het intieme leven van de gelovigen; een inmenging die overigens lange tijd door velen zonder al te veel morren werd aanvaard. Naast geloof en overtuiging speelde bij het kerkvolk ook het eigenbelang een rol: als vertegenwoordiger van Christus bezat de priester de macht om zonden te vergeven en daarmee oefende hij invloed uit op het leven na de dood. Wie zich zorgen maakte over het eigen zielenheil, deed er dus goed aan de aanwijzingen van de geestelijk leidsman te volgen.

Op seksueel gebied vormde de priester voor veel gelovigen een volstreekte autoriteit: zijn advies gold als een gebod, zijn verbod had de kracht van wet. Maar op welke feitelijke kennis stelde dit gezag? Over welke theoretische achtergrond beschikte de priester? In hoeverre was hij op de hoogte van alle variaties in seksuele beleving? Snapte hij al hetgeen hem in de biechtstoel werd toevertrouwd? Kortom: wat wisten priesters eigenlijk van seksualiteit?

Deze vraag is door de berichtgeving over seksueel misbruik in de Rooms-katholieke Kerk in Nederland tamelijk actueel geworden. Toch vormt dat drama niet de reden tot het schrijven van dit boek. De werkelijke aanleiding ligt in mijn werk op het Brabants Historisch Informatie Centrum, het archief van de provincie Noord-Brabant. Dat B H I C organiseert met grote regelmaat avonden in de regio waarbij het publiek wordt opgeroepen oude foto's mee te nemen. Die foto's worden ter plekke gescand en vervolgens wordt een selectie op een groot scherm getoond en plenair besproken. En elke keer gebeurt dan weer hetzelfde: het beeldmateriaal roept herinneringen op, de tongen komen

los, men vertelt elkaar verhalen die door anderen weer worden aangevuld. De onderwerpen zijn zeer gevarieerd, maar hebben allemaal te maken met het dagelijkse leven vanaf de jaren dertig tot nu. Daarbij passeren alle mogelijke maatschappelijke fenomenen de revue – industrialisering, landbouwhervorming, welvaartsgroei, secularisatie en dergelijke – maar altijd op een hele concrete manier: de verhalen gaan over de aanschaf van de eerste tractor, over de introductie van de wasmachine, over de teloorgang van het plaatselijke kruidenierswinkeltje.

Een bijzondere plaats wordt steeds ingenomen door katholieke foto's: de eerste communie, het grote gezin, de kindheidsprocessie. Waar negen van de tien Brabanders van katholieke huize waren, mag het niet verwonderlijk heten dat de meeste verhalen ook over die gemeenschappelijke achtergrond gaan: het missiebusje, het vastentrommeltje, het zilverpapier. Maar vooral ook over de katholieke seksuele moraal en haar gevolgen. Over de altijd zwangere moeder: 'Ons mam was net een autobus: er zat altijd volk in'. Of over de buurman die zijn gezin tot armoede veroordeelde door telkens weer nieuwe kinderen te verwekken, 'die had met zonne lul het spek van tafel geslagen.' Of over meneer pastoor die het kindertal in de gaten hield en rond etenstijd langskwam om een hapje mee te eten maar ook om te wijzen op een nog lege plek aan tafel: 'Daar is nog plaats Jan' en dan wist vader wat hem te doen stond.

En tijdens die avonden is er dan ook telkens weer die verwondering onder de aanwezigen: hoe is het toch mogelijk dat priesters, die zelf geen enkele seksuele ervaring hadden, ons en onze ouders de wet zo konden voorschrijven. 'Want meneer zeg nou zelf: wat wisten die priesters nou eigenlijk van seks. Helemaal niks toch?'

Op deze retorische vraag heb ik vaak gereageerd door mijn schouders vragend op te halen; ik wist het antwoord immers zelf ook niet. Totdat ik mij realiseerde dat priesters zeer gedegen werden opgeleid en dat een onderzoek naar hun leerboeken eenvoudig zou kunnen uitwijzen of en in hoeverre zij waren ingewijd in de *materia sexualis*. Gewoon een kwestie van het doorlezen van een paar boekjes, zo meende ik. Dat pakte echter wat anders uit.

Op zich was het mogelijk geweest om een puntsgewijze samenvatting te geven van al hetgeen de aankomende priesters over seksualiteit werd geleerd. Netjes alle regels en voorschriften op een rijtje. Een dergelijke manier van presenteren zou echter geen recht doen aan de stijl en de opzet van de leer- en handboeken. Die opsomming zou meer het karakter krijgen van een rariteitenkabinet, dan van wat de moraaltheologie werkelijk beoogde te zijn: een beredeneerde richtlijn tot deugdzaamheid die de mens in staat moest stellen de hemel te bereiken. Want daar draaide alles om: de mens behulpzaam te zijn bij het verkrijgen van oneindige gelukzaligheid; kost wat kost moest worden

voorkomen dat een mens veroordeeld zou worden tot eeuwigdurende hel en verdoemenis.

Het onderzoek kon zich dus niet alleen beperken tot de talrijke geboden en verboden op het terrein van de seksualiteit, maar diende ook aandacht te besteden aan de achterliggende argumentaties en doelstellingen die op hun beurt weer geworteld waren in een eeuwenoude traditie. Om al die informatie in de juiste context te kunnen plaatsen, heb ik mij ernstig moeten verdiepen in allerlei aspecten van de rooms-katholieke geloofsleer. Tientallen (moraal-) theologische handboeken en naslagwerken heb ik doorgewerkt. Dat ze allemaal in het Latijn waren geschreven, vormde nog het minste probleem: meer tijd kostte het om de specifieke redeneertrant te kunnen volgen en zelfs op onderdelen te kunnen waarderen. Deze verdieping was dus niet bedoeld om de lezer met allerlei details lastig te vallen – het boek is er ook niet dikker van geworden – maar stelde mij beter in staat de onderzoeksresultaten niet alleen begrijpelijk maar ook met begrip te kunnen presenteren. Dat laatste was een belangrijke opgave, want ik ben tijdens het onderzoek regelmatig verbijsterd geweest over de uitkomsten: dat priesters dat allemaal moesten weten, zo gedetailleerd beschreven, zo pornografisch haast. De verleiding was dan groot om een wat schertsende of spottende schrijfstijl te hanteren. Het zou echter onterecht zijn om zaken achteraf te ridiculiseren die in hun tijd bloedserieus werden genomen. Vandaar de presentatie met begrip. Begrip is echter niet hetzelfde als instemming, het is slechts de basis voor een zuivere oordeelsvorming. Die laat ik graag aan de lezer over.

Dat was de voorgeschiedenis van het onderzoek, dan nu de resultaten. Die waren ronduit verrassend te noemen. Aankomende priesters kregen in de periode 1900-1965 – ter voorbereiding op hun beroepspraktijk en veelal in het laatste jaar van hun opleiding aan het grootseminarie – speciale lessen in alles wat God en de Kerk op seksueel terrein verboden hadden. Alle vormen van onkuisheid werden daarbij behandeld, van de lichtste soort tot aan de meest obscure variant. Alle standjes, alle seksuele technieken kwamen aan de orde, alle manieren van lichamelijke bevrediging passeerden de revue, alle intieme aspecten van het hetero- en homoseksuele leven werden beschreven. Of het nou om vaginaal contact ging, oraal, anaal, met de handen of met voorwerpen; alles werd tot in de details weergegeven. Dat gold ook voor de meer perverse kanten van de menselijke seksualiteit: seks met dieren, met kinderen, met dode mensen. Werkelijk niets bleef onbesproken. De katholieke geestelijkheid was dus – in tegenstelling tot wat vaak wordt aangenomen – op seksueel gebied buitengewoon goed voorgelicht. Priesters vormden zelfs lange tijd de beroepsgroep met de meeste kennis van de seksuele gedragingen van

de mens; medici zoals huisartsen en gynaecologen beperkten zich liever tot de biologische aspecten.

Oorspronkelijk was het mijn bedoeling om in een enkel boekwerk een beschrijving te geven van wat priesters op seksueel gebied werd geleerd, hoe zij die kennis in praktijk brachten en welke invloed dat heeft gehad op de Nederlandse katholieke geloofsgemeenschap. Ik heb die opzet enigszins moeten herzien, de materie was zo uitgebreid dat uiteindelijk gekozen is voor een trilogie: drie losse delen, waarbij elk deel gewijd is aan een specifieke categorie van onkuisheid. Ik geef een korte inhoudsopgave van deze drie werken, waarvan het eerste nu voor u ligt.

Binnen de katholieke moraal zijn seksuele handelingen op zich niet verboden, zolang ze maar plaatsvinden binnen het huwelijk en op een wijze die de voortplanting niet uitsluit. Bij de ergste vorm van ontucht wordt aan geen van beide condities voldaan: de seks is per definitie onvruchtbaar omdat er geen heteroseksuele partner bij betrokken is. In het nu verschenen eerste deel van de trilogie staat deze zogenaamde ‘tegennatuurlijke onkuisheid’ centraal, waarbij nader wordt ingegaan op de zondigheid van zelfbevrediging (seks zonder partner), homoseksualiteit (seks met het verkeerde geslacht) en bestialiteit (seks met de verkeerde soort). Ook fenomenen als sadisme, masochisme, exhibitionisme, fetisjisme komen aan de orde; ze werden immers beschouwd als perversiteiten, letterlijk verdraaiingen van de natuur.

Naast de tegennatuurlijke zonden bestaan er ook ‘natuurlijke zonden’ tegen de kuisheid. Van deze categorie is sprake als er seksuele handelingen plaatsvinden tussen een man en een vrouw die niet met elkaar getrouwd zijn. De seks is op zich dus ‘natuurlijk’, want heteroseksueel, maar zondig omdat ze buiten het huwelijk gebeurt. We hebben het dan dus over ontucht tussen ongetrouwden, over prostitutie, overspel, verkrachting, incest en dergelijke. Deze natuurlijke onkuisheid wordt in het nog te verschijnen tweede deel van de trilogie besproken. In dat boek zal ook uitgebreid aandacht worden besteed aan de katholieke huwelijksmoraal. Want seks buiten het huwelijk mocht dan verboden zijn, dat wilde nog niet zeggen dat binnen het huwelijk vervolgens alles was toegestaan. In tegendeel, het katholieke huwelijk was omgeven door een baaiert aan regels en voorschriften. Deze dressuur van de katholieke echtparen zou ook op nationaal niveau grote sociaal-economische gevolgen hebben.

Het derde deel ten slotte zal gewijd zijn aan de ‘kleine onkuisheid’. Be-doeld zijn de handelingen die niet per definitie tot seksuele opwindingleiden, maar dat grote gevaar wel in zich dragen zoals dansen, zwemmen, zonnebaden, kamperen. Priesters werd tijdens hun opleiding geleerd om uiterst alert te zijn op verborgen verleiders: een boek was al snel dubieus, een film ver-

dacht, een toneelstuk lichtzinnig, een muziekkuitvoering opzwevend. Ook het uiterlijk kon aanstootgevend en prikkelend zijn, in woord en geschrift keerde men zich fel tegen modieuze verschijnselen als vleeskleurige nylons, v-halzen, te korte mouwen, lippenstift en dergelijke. Zelfs het dragen van bloemetjesondergoed en het gebruik van inwendig maandverband bleef in katholieke kring niet onbesproken. Dit zedelijkheidsoffensief heeft een zwaar stempel gedrukt op het geestelijke klimaat in de jaren 1900-1965, het was de tijd waarin de angst voor onkuisheid als een klamme deken over het katholieke volksdeel lag.

Tot zover de inhoudsopgave van de trilogie. Terug naar de inhoud van het eerste deel. Het is een kloek werk geworden, een leeswijzer kan handig zijn.

LEESWIJZER

Wat wisten priesters van seksualiteit? Voordat die vraag beantwoord kan worden, moeten er eerst wat achtergronden worden belicht. In het eerste hoofdstuk 'Roomser dan de paus' wordt een indruk gegeven van de Nederlandse katholieke infrastructuur in de periode 1900-1965. Ruim 200 orden en congregaties, meer dan 1.800 parochies, ruim 50 kleinseminaries en meer dan 80 grootseminaries waar in de twintigste eeuw bijna 20.000 jongens tot priester zijn opgeleid: Nederland was zonder twijfel het meest katholieke land ter wereld.

Het tweede hoofdstuk 'De wijsheid in pacht' geeft een overzicht van de geraadpleegde bronnen. Om te achterhalen wat priesterstudenten over seksualiteit werd geleerd, hoefde ik mij niet te beperken tot de meest gebruikte leerboeken op de grootseminaries. Gelukkig bleek het Katholiek Documentatie Centrum in Nijmegen te beschikken over een ruime collectie handgeschreven college-aantekeningen: priesterstudenten noteerden in aparte cahiers of in de kantlijn van hun lesboek nauwgezet wat hun leermeesters te vertellen hadden. Ze geven een goed zicht op wat werkelijk belangrijk werd gevonden.

Maar ook na hun opleiding konden priesters op de hoogte blijven van nieuwe inzichten in de katholieke seksuele moraal. De belangrijkste bron vormde daarbij het vakblad *Nederlandsche Katholieke Stemmen*: op dit 'Maandschrift voor de katholieke geestelijkheid' waren alle kloosters en pastorieën geabonneerd. Om die reden zijn de jaargangen 1901-1964 van dit tijdschrift in het onderzoek betrokken.

Moraaltheologische bespiegelingen kenmerken zich door een heel bijzondere redeneertrant, waarbij algemene uitgangspunten voortdurend

getoetst worden aan praktische situaties. Een voorbeeld ter illustratie. Op vrijdag mocht de katholiek geen vlees eten, dat was de regel. Maar wat moest in de praktijk onder vlees worden verstaan? Is spek vlees? Ja. Is uitgebakken spekvet ook vlees? Nee, want vet en vlees hebben zich gescheiden. Mag ik dat spekvet dus eten op vrijdag? Ja. Is jus vlees? Ja, want jus is het vocht uit vlees. Is de gestolde bovenlaag van jus vlees? Nee, dat is vet en mag dus wel gegeten worden. Zo ging het eindeloos door: Is bouillon vlees? Is soep van een bouillonblokje vlees? Is Maggi vlees? Of het nou om vlees ging of om seks: het ene vraagstuk was nog niet opgelost of een nieuwe casus werd al geopend. Het derde hoofdstuk ‘Maar wat nou als...?’ gaat nader in op deze casuïstische argumentatie. Ze leidde ertoe dat de (seksuele) moraal gaandeweg onttaardde in een stelsel van regels en voorschriften, met een veelvoud aan uitzonderingen en bijzondere clausules.

Waar kwam toch die behoefte vandaan om zo heel precies, zo tot op de millimeter nauwkeurig en in een eindeloze detaillering te bepalen wat er wél en wat er niet was toegestaan? Dat had alles te maken met het katholieke zondenbesef: slechts één niet gebiechte zware zonde kon voldoende zijn om voor eeuwig te moeten branden in het hellevuur. Moraal ging dus over het verschil tussen permanente hemelse gelukzaligheid of eeuwigdurende hel en verdoemenis. Dat is niet niks, niet verwonderlijk dus dat er op de kleintjes werd gelet. Het vierde hoofdstuk ‘Waartoe zijn wij op aarde?’ gaat over de relatie tussen zonden en het leven na de dood: hemel, hel, vagevuur, voorgeborchte. Zonder die elementaire kennis van de katholieke geloofsleer zijn de moraalhandboeken niet te begrijpen en zouden ze enkel de lachlust kunnen opwekken.

Na de achtergrondinformatie in de eerste vier hoofdstukken wordt het tijd te bezien wat de priesterstudenten tijdens hun opleiding werd geleerd over seksualiteit. Hoofdstuk vijf ‘Onkuisheid buiten het huwelijk’ behandelt de verschillende vormen van ontucht, hoofdstuk zes ‘Kennis van anatomie en fysiologie’ beschrijft de lesstof over de bouw en de werking van de geslachtsdelen. In hoofdstuk zeven wordt zeer uitgebreid ingegaan op wat de ‘stamzonde’ van de onkuisheid werd genoemd: de ‘Zelfbevlekking’. Hoofdstuk acht is gewijd aan de ‘Sodomie’, hoofdstuk negen aan de ‘Bestialiteit en andere perversiteiten.’

Uit deze hoofdstukken blijkt dat priesters als geen ander op de hoogte waren van de seksuele gedragingen van de mens. Maar waartoe diende deze kennis? Wat werd er in de praktijk mee gedaan? Masturbatie, homoseksualiteit, seks met dieren; het waren nou niet bepaald de onderwerpen die vanaf de preekstoel werden besproken. Men zou er enkel de gelovigen mee verontnemen of op slechte gedachten brengen. Nee, de kennis over de tegennatuurlijke onkuisheid was uitsluitend bedoeld om in de biechtstoel adequaat te

kunnen reageren op de bekentenissen van de zondaar. Maar hoe ging die biecht nu in zijn werk? Hoe kwam de priester erachter welke zonden de gelovige had bedreven? En hoe werd er vervolgens door hem gereageerd op die schuldbelijdenis? Aan die vragen is het laatste deel van dit boek gewijd.

Een halve eeuw geleden wist elke katholiek precies wat hem of haar te doen en te wachten stond in de biechtstoel. Tegenwoordig is die wetenschap wat weggezakt, de biecht is weliswaar niet afgeschaft, maar wel in onbruik geraakt. Daarom wordt in hoofdstuk tien ‘De biecht’ nader ingaan op het wezen van dit sacrament, op de procedure en op de speciale regels die golden voor de belijdenis van onkuisheden.

In tegenstelling tot wat vaak wordt aangenomen was het – formeel althans – uitdrukkelijk niet de bedoeling dat de biecht over de zonden tegen de kuisheid zou uitmonden in een derdegraads kruisverhoor. Prudentie was het uitgangspunt, terughoudendheid de regel. Een te grote uitvoerigheid van de zijde van de priester kon tot gevolg hebben dat de gelovigen op seksueel gebied wijzer werden gemaakt dan ze al waren. Dit gevaar was vooral bij jongere penitenten groot. Hoofdstuk elf beschrijft hoe er met de onkuisheid van deze doelgroep werd omgegaan: ‘De biecht van kinderen, pubers en jonge vrouwen.’

Bij een volwassen penitent mocht worden aangenomen dat de vereiste kennis over seksualiteit aanwezig was; in zulke gevallen kon de biechtvader de terughoudendheid laten varen. Dankzij de studentenaantekeningen en overgeleverde instructies voor biechtvaders kan – ondanks het biechtgeheim – een goed beeld worden gevormd van de wijze waarop de biecht over het zesde en negende gebod werd afgenomen. Een uitgekiend vragenprotocol legde elke vorm van onkuisheid bij de zondaar bloot. Hoofdstuk twaalf ‘De biecht van volwassenen’ gaat nader in op de verhoortechnieken en beschrijft hoe het boetesacrament langzamerhand van aard veranderde.

Vanaf het begin van de jaren zestig werden er in de Nederlandse Katholieke Kerk tal van vernieuwingen doorgevoerd. Maar al ruim voor die tijd was er onder priesters discussie over de toepassing van de katholieke seksuele moraal. Gaandeweg werd het oordeel over de tegennatuurlijke zonden van onkuisheid wat milder en ook de bejegening van de zondaars kreeg een menselijker gezicht. Hoofdstuk dertien geeft een samenvattend overzicht van deze ontwikkelingen, een ‘Slotbeschouwing’ dus.

De verschijning van dit boek heeft – het is al eerder gezegd – niets te maken met de berichtgeving over seksueel misbruik in de Nederlandse Katholieke Kerk, de inhoud echter wel. Dit boek toont aan dat priesters tot in de kleinste details op de hoogte waren van alle mogelijke aspecten van tegennatuurlijke seksualiteit, zij wisten als geen ander de zware zondigheid van dit gedrag. Onnatuurlijke onkuisheid was zo ongeveer de zwaarst denkbare zonde

en uitgerekend aan dat vergrijp zouden – zo blijkt uit de rapportage van de Commissie Deetman – heel wat geestelijken zich willens en wetens schuldig maken. Hoogst opmerkelijk, want je zou veel eerder verwachten dat een deel van de clerus moeite zou hebben met alle voorschriften over de ‘gewone’ onkuisheid, waaronder het lastige verbod op heteroseksuele contacten. Maar vreemd genoeg vond de ontucht door geestelijken het meeste plaats in de vorm die ook meest verboden was. Aan die paradox is in de appendix achterin het boek een aparte beschouwing gewijd: ‘Seksueel misbruik in de Rooms-katholieke Kerk.’

PERIODISERING

Hierboven is al een paar keer de frase ‘het rijke roomse leven’ gebruikt als tijds-aanduiding. Die periodisering vraagt om enige precisering. De term is een begrip geworden door de publicatie in 1963 van het boek *Uit het rijke Roomsche leven* van Michiel van der Plas. De auteur ontleende op zijn beurt die titel aan de gelijknamige fotorubriek die in de jaren 1926-1932 verscheen in het weekblad *Katholieke Illustratie* en beperkte zich in zijn eigen boek tot het tijdvak 1925-1935, dat hij beschouwde als de periode van ‘hoogbloei’

In roomse kringen was men zich echter al eerder bewust van ‘den rijkdom van ons roomsche leven’, zoals het katholieke dagblad *De Tijd* het op 4 februari 1911 formuleerde: reeds in het prospectus bij de jaargang 1909 van de *Katholieke Illustratie* werd het begrip met een zekere vanzelfsprekendheid gebruikt. Daartoe was ook alle reden, want de disciplinerende van het katholieke volksdeel was toen reeds in volle gang. De decreten van paus Pius x over de veelvuldige communie (1905) en de kindercommunie (1910) speelden in dat proces een grote rol en ook de invloed van de leerplichtwet van 1900 mag in dat kader niet worden onderschat: het bijzonder onderwijs was immers een belangrijk instrument in de katholieke emancipatie. Temeer daar veel schooltjes op het katholieke platteland die toen formeel nog ‘neutraal’ waren, in de praktijk wel degelijk onder katholieke hoede stonden.

Het is dus alleszins gerechtvaardigd om het begin van het rijke roomse leven te situeren in het begin van de twintigste eeuw. Uiteraard zijn er nog vroegere voorbeelden te geven van luisterrijke roomse trots; te denken valt aan Brabantse plaatsen als Oudenbosch en Veghel die al decennia eerder bekend stonden als katholieke bastions. Maar dat waren de uitzonderingen; rijk werd het roomse leven pas echt vanaf de eeuwwisseling. Wie van symboliek houdt, neme die tijds aanduiding letterlijk: in 1901 verscheen de eerste jaargang van het tijdschrift *Nederlandsche Katholieke Stemmen, maandschrift voor*

de R. K. geestelijkheid in Nederland. Een betere illustratie van rooms zelfbewustzijn is haast niet denkbaar.

Naar de mening van Van der Plas was het rijke roomse leven na 1935 over zijn hoogtepunt heen. Hij baseerde zich daarbij op de eerste kritische geluiden in literair-culturele tijdschriften als *De Gemeenschap* en *Roeping*: bezielde katholieke jongeren plaatsen daar in toenemende mate hun vraagtekens bij het zelfgenoegzame, regelzuchtige en standsbewuste gehalte van het Nederlands katholicisme. Maar het betrofhier slechts een kleine groep, een intellectuele voorhoede; aan de massa van het katholieke volksdeel ging dit soort discussies volstrekt voorbij.

Na de sobere oorlogsjaren, waarin de kerken overigens voller waren dan ooit, is er vrijwel direct sprake van herstel van oude glorie en als in 1953 het honderdjarig bestaan van de bisdommen wordt herdacht, gebeurt dat met alle zelfbewuste pracht en praal eigen aan het rijke roomse leven. Intussen rommelde het al enigszins binnen de kerk, de roep om vernieuwing werd sterker, maar voor de meerderheid der gelovigen zal de aankondiging in 1959 van een concilie door paus Johannes XXIII toch het eerste teken zijn geweest dat er grote veranderingen op til waren; het begin van het einde van het rijke roomse leven was aangebroken. De ontwikkelingen gaan vervolgens bliksemsnel. In 1962 begint Vaticanum II en daarmee ook de openbare discussie over modernisering; gelovigen zien voor het eerst dat eenheid in de kerk geen vanzelfsprekendheid is. In 1963 houdt bisschop Bekkers zijn beroemde tv-toespraak met als bevrijdende boodschap dat het kindertal geen kwestie is van mijnheer pastoor maar van de echtelieden zelf. In 1964 worden de eerste liturgische veranderingen doorgevoerd, het altaar krijgt een meer centrale plek, de volkstaal een meer centrale rol. In 1965 wordt het debat over het celibaat in alle kranten breed uitgemeten, uittredende priesters zijn geen uitzondering meer. In 1966 begint het pastoraal concilie in Noordwijkerhout waarin met een voor die tijd ongekende vrijmoedigheid en felheid over allerlei geloofskwesties wordt gesproken. In 1967 sluiten de grootseminaries hun poorten, in 1968 worden de eerste kerken aan de eredienst onttrokken, in 1969 gaat nog maar de helft van de katholieken naar de mis. Inmiddels was het voor iedereen overduidelijk dat het in de Nederlandse kerkprovincie nooit meer zou worden als voorheen.

Het rijke roomse leven vindt dus zijn definitieve einde in de jaren zestig. Elk jaar uit dat decennium kan als symbolische einddatum worden gebruikt. In die willekeur mag het tijdschrift *Nederlandse Katholieke Stemmen* wederom de doorslag geven: in 1964 verscheen de laatste jaargang. Na bijna vijftig jaar werd daarmee een tijdperk voorgoed afgesloten: het rijke roomse leven 1900-1965 was geschiedenis geworden.

Achteraf gezien is het verbazingwekkend hoe snel en radicaal dat einde zich voltrok. Achterin het boek is in de appendix een korte beschouwing opgenomen die het rigoureuze karakter van die omwenteling probeert te verklaren: ‘Het einde van het rijke roomse leven’. De revolutionaire ontwikkelingen van toen blijken niet los te staan van het seksueel misbruik dat in diezelfde jaren grote vormen aannam.

CITATEN EN BRONVERMELDINGEN

De leerboeken van de priesterstudenten zijn allemaal in het Latijn geschreven. Bij de vertaling van deze werken ben ik buitengewoon schatplichtig aan de latinist dr. G. van Dijk, die mij voor vele fouten heeft behoed. De aantekeningen die de studenten tijdens hun lessen maakten, zijn soms ook in het Latijn gesteld, soms in het Frans, veelal echter in het Nederlands. De schrijfstijl verraaft niet zelden de haast waarin de notities werden geschreven: soms zijn zinnen onvolledig of bestaan enkel uit steekwoorden. Waar de letterlijke weergave van een tekstfragment aanleiding kon geven tot misverstand, zijn deze citaten meer begrijpelijk gemaakt door toevoeging van interpunctie. Onderstrepingen, cursiveringen en het gebruik van hoofdletters zijn – tenzij anders aangegeven – steeds van de hand van de priesterstudenten.

Het notenapparaat is met opzet beperkt gehouden. Zo is bij de bespreking van de leerboeken ervan afgezien om telkens weer aan te geven op welke pagina een bepaalde zonde wordt behandeld. Uit de hoofdtekst is immers steeds duidelijk om welk specifiek lesboek het gaat, de aard van de besproken onkuisheid geeft aan in welk deel van het schoolboek de betreffende passage gevonden kan worden: in de leerboeken wordt namelijk aan elk type zonde een aparte paragraaf of zelfs afzonderlijk hoofdstuk gewijd.

Bij de veelvuldige verwijzingen naar artikelen in het tijdschrift *Nederlandsche Katholieke Stemmen* is korthedshalve veelal volstaan met aanduiding van jaargang en paginanummers. Slechts waar dat relevant leek zijn in de bibliografie de auteursnamen en titels van de afzonderlijke bijdragen opgenomen.

Lang niet alle studentenaantekeningen zijn voorzien van een datum. Om die reden is bij het citeren steeds de naam van de student vermeld, alsook het jaar waarin hij tot priester werd gewijd. Voor de meeste aantekeningen en dictaten geldt dat zij vervaardigd zijn en/of gebruikt werden in het laatste jaar van de opleiding; uitzonderingen bevestigen echter ook hier de regel. Meer bijzonderheden over het gebruikte bronnenmateriaal zijn terug te vinden in Bijlage I en II.